

TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇLER KARŞISINDA YÜZBİNDEN FAZLA NÜFUSUN ŞEHİRLERİN DURUMU

Sami ÖNGÖR

İkinci Dünya Harbi sonundan beri, Türkiye'de, üzerinde en çok durulan meselelerden biri de kırlardan şehirlere, özellikle büyük şehirlere yönelen kitle halindeki nüfus hareketleridir. Ortaya koyduğu çeşitli sosyal ve ekonomik olaylarla iç göçler, memleketimizin gerçekten en hayati problemlerinden biri haline gelmiş bulunuyor.

Bu konu üzerinde, daha önce bazı araştırmaların sonuçlarını yayımlamıştık (1). Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsünün bize bu hususta verdiği yeni ve çok faydalı bir doküman, iç göçler meselesini tekrar ele almamıza yol açmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü, daha önceki yayınlarında, Türkiye'de iç göç olayını incelemeye imkân veren «doğum yerleri itibariyle nüfus» istatistiklerini sadece illere göre vermekte idi. Bu verilerden hareketle yapılan araştırmalar ise, ancak il ünitesi içinde incelenebiliyordu. Örneğin, 1960 da İstanbul'da yaşamakta olan 850 bin kadar yabancı doğumlu nüfusun ne kadarının doğrudan doğruya şehrin belediye sınırları içinde, ne kadarının ise İstanbul ilinin diğer yerlerinde bulunduğunu ayırt edemiyorduk. Bu şartlar altında, meseleyi bütün açıklığı ile ortaya koymak bazı şehirlerin bu bakımdan taşıdıkları yükün ağırlığını göstermek mümkün olamıyordu.

Devlet İstatistik Enstitüsü, bir süre önce yayımladığı bir eserin (23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, yayım.

(1) S. ÖNGER, 1) Türkiye'de Dahili Muhaceret Hakkında, Türk Coğrafya Dergisi, sayı 18-19; 11) 1950-1955 Devresinde Türkiye'de İç Göçler, Türk Coğrafya Dergisi, sayı 21; 111) Köylerden Şehirlere Yönelen Nüfus Hareketleri Karşısında İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi, 26 aralık 1962; iv) 1950-1960 Devresinde Türkiye'de İç Göçler, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt XVII, sayı 3-4; v) Türkiye'de İç Göçler, Yedinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansından ayrı baskı, 1964.

No. 452) 122 - 127 nci sayfalarındaki 11 numaralı tabloda, yüzbinden fazla nüfuslu dokuz şehrimizin bu bakımdan durumlarını ayrıca göstermektedir. İşte yazımızın dayandığı başlıca kaynak bu yeni dokümandır. Bu münasebetle, Devlet İstatistik Enstitüsünün, bahis konusu bu tabloyu diğer sayımlarda da muhafaza etmesinin ve mümkünse diğer büyük şehirlerimizin de (il ve ilçe gözetmeden, hiç değilse 25 binden fazla nüfuslu) ele almasının, bu gibi incelemeler için çok faydalı olacağını kaydetmek isteriz.

Verilen çok ayrıntılı sayıları şöyle bir tablo halinde özetlemek mümkündür :

Yabancı Doğumlu Nüfus

Şehrin adı	A. Türkiye Dışında Doğanlar	B. Türkiye'nin başka Bir ilinde Doğanlar	C. Toplam	Şehrin genel Nüfus
ADANA	8.415	67.450	75.865	231.548
ANKARA	29.453	389.363	418.816	650 067
BURSA	33.272	29.988	63.260	153.866
ESKİŞEHİR	23.008	48.274	71.282	153 096
GAZİANTEP	315	9.044	9.359	124.097
İSTANBUL	146.665	698.762	845.427	1.466.535
İZMİR	63.095	125.888	188.983	360.829
KAYSERİ	1.605	17.028	18.633	102.596
KONYA	1.274	17.147	18.421	119 841
TOPLAM	307.102	1.402.944	1.710.046	3.362.475

Bu tabloda 1960 da yüzbinden fazla nüfuslu dokuz şehrimizde yabancı (yani o şehirde doğmamış olan) nüfus miktarları görülmektedir. Yabancı ülkelerde doğmuş olup çeşitli tarihlerde Türkiye'ye gelmiş olan nüfus yukarıda «A» sütununda gösterilmiştir. Gerçekte bunların iç göçlerle doğrudan doğruya ilgisi yoktur. Burada bizi asıl ilgilendiren «B» sütununda yer alan miktarlardır. Bu tabloyu daha yakından inceleyecek olursak :

a) Yüzbinden fazla nüfuslu bu dokuz şehrimizde doğum yeri dışında yaşayan nüfus miktarı 1.710.046 dır. Bu sayıdan, Türkiye dışından gelmiş olan 307.102 kişi çıkarılacak olursa, memleketimizin muhtelif yerlerinden gelerek bu şehirlere yerleşmiş olan insanların 1.403.000 kadar olduğu anlaşılır.

b) Dokuz şehrin bu bakımdan taşıdıkları yük çok farklıdır. Bu miktarın hemen hemen yarısı sadece İstanbul'da bulunmaktadır. Yabancı doğumlu nüfusun şehirlerin genel nüfuslarına oranların ise, önem sırası ile şöyledir: Ankara % 64.5, İstanbul % 58, İzmir % 52.5, Eskişehir % 46.4, Bursa % 41.2, Adana % 34.2, Kayseri % 17.7, Konya % 15.1 ve Gaziantep % 7.5. Görülüyor ki, iç göçlerin yükü özellikle Ankara, İstanbul ve İzmir üzerindedir. Çünkü yabancı doğumlu nüfusun oranı, her üçünde de, o şehirde doğanlardan daha fazladır (1). Zaten bu dokuz şehirde, 1960 da yaşayan 1.710.000 yabancı doğumlu nüfusun % 86 sı, yani 1.463.000 i başta İstanbul olmak üzere, bu üç şehrimizde bulunmaktadır. Kayseri, Konya ve hele Gaziantep, iç göçler karşısında hiç de kuvvetli birer çekim merkezi görünmüyorlar. Bursa ise, bu bakımdan diğerleri içinde ayrı bir özellik taşımaktadır. Buradaki yabancı doğumlu nüfusun daha çoğu Türkiye dışından gelmiş olan göçmenlerdir (yalnız Bulgaristan doğumlu göçmenlerin sayısı 15.675 dir). Bu sayı ve oranlar, iç göçlerin yarattığı son derece çeşitli sosyal ve ekonomik problemlerin, neden özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir şehirlerimizde daha çok göze çarptığını açıkça göstermektedir.

c) Bu tablonun hazırlanması için başvurulmuş ayrıntılı sayılarda dikkatı çeken diğer ilginç bir nokta, göçler karşısında kadın ve erkek nüfusu arasındaki oransızlıktır. Büyük şehirlerimize sonradan yerleşen yabancı doğumlu nüfus bir tarafa bırakılacak olursa, bu şehirlerin yerli doğumlu nüfuslarında kadın - erkek nüfusu oranları çok kez kadın nüfusu lehinde bir fazlalık göstermektedir. Örneğin 1960 da İstanbul şehrinde yaşayan, İstanbul doğumlu nüfusun 298 bininin erkek olmasına karşılık, 322 bini kadındır. Yine İzmir ve Bursa'da da kadın nüfusu daha kalabalıktır. Diğerlerine gelince, bunlarda da ya birbirine hemen hemen eşit, ya da erkek nüfusu pek az fazladır (Adana'da erkek 78.399, kadın 77.284; Ankara'da sırasıyla 121.332 ve 109.919; Eskişehir'de 41.169 ve 40.645; Konya'da 51.410 ve 50.010; Kayseri'de 43.225, 40.738; Antep'te 61.156 ve 53.410.) Halbuki başka yerlerden gelerek yerleşenler hesaba katılınca durum tamamen değişiyor ve bütün bu dokuz ilde erkek nüfus bariz surette fazlalaşır. 1960 da bu dokuz şehrin belediye sınırları içinde yaşayan 3.362,475 kişinin 1.825.900 ı erkek, 1.536.515 i ise kadındı. Buna göre erkek nüfusu 289.500 kadar bir fazlalık göstermekte idi.

(1) Yerli doğumlu görülen nüfusun önemli bir kısmı da yabancı doğumlu ana ve babanın çocukları olduğu düşünülecek olursa, hiç değilse iki, üç nesilden beri yerli olan nüfusun ne derece az olduğu kolayca anlaşılır .

İstanbul'un bu bakımdan durumu özellikle ilgi çekicidir. Yerli nüfusu arasında kadınların sayısı 24.000 kadar fazla iken, yabancı doğumluların da hesaba katılması halinde, İstanbul şehri genel nüfusunda erkek sayısı 130.000 kadar bir fazlalık taşır. Aynı miktar Ankara'da 98.000, Adana'da 16.000, İzmir'de 13.000, Eskişehir'de 9.600, Kayseri'de 7.086 Konya'da 6.500, Antep'te 6.081 ve Bursa'da 2.046 dır.

Bu durum açıkca gösteriyor ki, kırlardan büyük şehirlere akan nüfus daha çok erkek nüfusedir. Büyük şehre yeni bir iş bulmak ümidiyle gelenlerin çoğu kadınlarını köylerinde bırakmaktadır. Örneğin İstanbul şehrinde yerleşmiş olan 50.000 kadar Kastamonuludan 30.610 u erkek, 19.519 u kadın; 36.000 kadar Giresunludan 22.592 si erkek, 13.466 sı kadın, 13.000 kadar Yozgatlıdan 10.955 i erkek ve ancak 2.810 u kadındır (1).

d) Devlet İstatistik Enstitüsünün adı geçen yayınında, yüzbinden fazla nüfuslu şehirlerimizde yaşamakta olan yabancı doğumlu insanların hangi illerden gelmiş oldukları tam bir liste halinde verilmektedir. Biz burada, bu şehirlerin her birine yerleşmiş olan yabancı nüfusun en çok hangi 5 ilden gelmiş olduklarını işaret etmekle yetineceğiz. Böylece, büyük şehirlerimize yönelen nüfus akışlarının özellikle hangi merkezlerden beslendiği hakkında da bir fikir vermiş olacağız. Buna göre: Adana'da İçel doğumlu nüfus 6.883, Elâzığ 5.232, Malatya 5.230, Gaziantep 4.711, Urfa 4.324; Ankara'da İstanbul 32.097, Çankırı 22.832, Kayseri 19.179, Çorum 18.942, Sivas 16.143; Bursa'da İstanbul 3.594, Çanakkale 3.262, Bilecik 2.118, Balıkesir 1.619, Edirne 1.276; Eskişehirde Bilecik 10.087, Afyon 4.138, İstanbul 3.012 Bursa 2.647, Ankara 2.091; Gaziantep'te Maraş 1.486, Muş 1.150, Urfa 972, Malatya 846, Adıyaman 760; İstanbul'da Kastamonu 50.129, Sivas 36.130, Giresun 36.058, Trabzon 31.602, Rize 31.197; İzmir'de Manisa 17.819, Konya 10.497, İstanbul 8.905, Aydın 7.239, Balıkesir 5.966; Kayseri'de Yozgat 2.765, Sivas 2.507, Nevşehir 1.135, Erzurum 668, Ankara 638; Konya'da Niğde 1.168, İstanbul 1.166, Ankara 1080, Erzurum 824, Antalya 721.

Burada dikkatı çeken en önemli nokta, İstanbul'a yerleşen yabancı doğumlu nüfusun büyük bir çoğunlukla Karadeniz ve Karadeniz'e komşu illerden gelmiş olmasıdır. 50.129 kişi ile bu bakımdan rekor Kastamonululara aittir (Kastamonu il merkezinde yaşa-

(1) Sayım sırasında bu şehirlerde askerlik ödevini yapmak ya da tamamen geçici bir amaçla bulunmakta olan ve iç göçlerle hiç bir ilgisi olmayan nüfusun yukardaki sayılarda payı nedir? Bunu ayırabilmek mümkün değildir.

yan nüfusun 2.5 katı). Bunu, her biri 36.000 ile Sivas ve Giresunlular ve 31.000 ile de Trabzon ve Rizeliler izlemektedir. Dikkatli çeken diğer bir nokta da, İstanbul ve Ankara'ya dışardan gelen insanların büyük bir kısmının doğrudan doğruya şehrin belediye sınırları içinde yerleşmiş bulunmasıdır. Bir örnek olarak İstanbuldaki Kastamonuluların durumunu gösterelim. İstanbul ilinde yerleşmiş olan 57.000 Kastamonuludan 50.000 kadarı doğrudan doğruya İstanbul şehri belediye sınırları içinde yaşamakta ve ancak 7.000 kadarı ilin öteki ilçelerine dağılmış bulunmaktadır.

Türkiye'de iç göçlerin sebepleri ve bu önemli beşeri olayın gerçekten çok çeşitli olan sosyal ve ekonomik sonuçları, üzerinde dikkatle çalışılmağa değer nitelikte bir konudur. Bu hususta yapılmış olan bazı anketler, meselenin bütünü üzerinde kesin bir hüküm vermeğe henüz yeterli değilse de, bizi şöyle bir sonuca ulaştırmış bulunuyor: Şehirlere akan nüfus karakterleri başlıca üç esas sebebe dayanmaktadır: 1) Toprak yetersizliği ve verimin düşüklüğü. Bilindiği gibi, topraksız, ya da yeter derecede toprağa sahip olmaya nüfus Türkiye'de kır nüfusunun çok büyük kısmını meydana getirmektedir. Öte yandan Türkiye dünyada nüfusu en hızlı artan ülkelerden biridir. Büyük bir köylü kitlesi, zaten yeter derecede tarım toprağına sahip değilken, veraset yolu ile durmadan parçalanan topraklar köylerde yaşama imkânlarını son 40 yıldan beri hissedilir derecede azaltmıştır. Halbuki aynı devrede ekili toprakların alanı büyük ölçüde genişlemiş ve her çeşit tarımsal üretim hiç değilse iki, üç kat artmıştır. Fakat bu durum küçük toprak sahibi köylü ailelerinin şartlarında olumlu bir etki yaratamamıştır. Başlıca ürünlerin ekstansif bir tarım metodu ile yetiştirilmesi, sulama işlerinin ve sun'i gübre tüketiminin çok sınırlı bulunması yüzünden ortalama verim düşüktür. Bu da küçük toprak sahibi çiftçilerin yaşama şartlarını daha da ağırlaştırmaktadır. 11) Son 20 - 30 seneden beri özellikle büyük şehirlerimizde toplanan endüstrileşme hareketleri ve bunun yarattığı işgücü talebi diğer bir amildir. 111) Birikmiş parasına daha elverişli işletme imkânları aramak, olgunluk yaşında aileleri ile sosyal şartları daha elverişli bir yerde, büyük şehirde yaşamak arzusu v.s. gibi psikolojik amiller de başlıca sebeplerden biri olarak düşünülebilir.